

Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin İdari ve İktisadi Durumu (1700-1750)*

Administrative and Economic Sitatus of Danişmendli Türkmens in Karahisar-ı Sahib and its Surroundings (1700-1750)

Dr. Atike AYSOY ¹

Öz

Bu çalışmada, 1700-1750 yılları arasında, Karahisar-ı Sahib ve çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin yerleşik hayattaki idari ve iktisadi rolleri ele alınacaktır. Bu bağlamda, Danişmendli Türkmenleri'nin hangi cemaatlere ayrıldıkları, Karahisar-ı Sahib ve çevresinde nerelerde iskân edildikleri incelenerek, Danişmendli Türkmenleri'nin idari anlamda bir düzenlemeye tabi tutulup, iktisadi hayatta ziraat ve hayvancılıkla uğraşmaları neticesinde hangi tür vergileri ödediklerinin tespiti amaçlanmıştır. Özellikle, Karahisar-ı Sahib ve civarındaki Danişmendli Türkmenleri'ne dâhil olan hangi cemaatlerin mukataa statüsünde oldukları, vergilerini kimlere ödedikleri ve vergi ödemesinde ne gibi problemlerle karşılaştıkları açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karahisar-ı Sahib, Danişmendli Türkmenleri, Vergiler, Mukataa

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, the administrative and economic roles of the Danişmendli Türkmen in the settled life in and around Karahisar-i Sahib between 1700-1750 will be discussed. In this context, by analysing which communities the Danişmendli Türkmen were divided into, where they were settled in and around Karahisar-ı Sahib, it is aimed to determine what kind of taxes they paid as a result of being subjected to an administrative regulation and being engaged in agriculture and animal husbandry in economic life. In particular, it is tried to explain which communities of the Danişmendli Türkmen in Karahisar-ı Sahib and its vicinity had mukataa status, to whom they paid their taxes and what kind of problems they faced in tax payment.

Keywords: Karahisar-ı Sahib, Danişmendli Türkmenleri, Taxes, Mukataa

Paper Type: Research

Giriş

Osmanlı döneminde konar göçerler, genellikle Türkmen ve Yörük isimleriyle zikredildiği gibi (Şahin, 1995, s. 254) Türk boylarının hayat tarzını ifaden eden bir isim olarak da kullanılmıştır. Yörük ve Türkmen kelimeleri benzer anlamda kullanılmalarının yanında

*Bu çalışma Kasım 2024 tarihinde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda kabul edilen "XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâne Sisteminin Uygulanması" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

¹e-posta: atik_e03@hotmail.com

Atf için (to cite): Aysoy,A. (2025). Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin İdari ve İktisadi Durumu (1700-1750). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 392-406

Anadolu'ya gelen göçebe Oğuz Türklerini kapsadıkları da ifade edilmiştir. (Eröz, 1991, s. 21-22). Kelime olarak incelendiğinde Yörük kavramının, “yörü-mek” fiilinden *yörüyen* anlamına geldiği (Sümer, 2013, s. 570) benzer şekilde “yüregir” kelimesinden türeyerek Türkçe'deki *-mek* mastarından faydalanılarak *yürümek* şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir. (Söylemez, 2011, s. 9-10).

Faruk Sümer, Osmanlı tahrir kayıtlarında Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk topluluklarını *yörük* adıyla nitelendirmiş ve Dulkadir ulusu, Yeni İl ve Bozulus topluluklarını genelde kavim adları olan *Türkmen* ismiyle ifade etmiştir. Hatta Orta Anadolu'ya ve batıya gelen oymakların yerleşiminden, bugüne kadar olan süreçte de Türkmen olarak isimlendirmiştir. (Sümer, 2013, s. 570). Ömer Lûtfi Barkan ise Anadolu'nun en önemli Türkmen grubunu *konar göçer* adı altında kullanmıştır. (Barkan, 1943; 140-144).

Osmanlı Devleti'ndeki konar göçerler, Kızılırmak sınır kabul edildiğinde, bu sınırın batısında kalanların yörük doğusunda kalanların ise Türkmen olarak ifade edilmiştir. Belirtilen bu coğrafi yayılım haricinde siyasi yayılım dikkate alındığında ise Türkmenlerin Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri ile Ramazanoğlu, Dulkadiroğlu ve Karamanoğlu beyliklerinin etnik kimliklerini oluşturmaları ve sonrasında adı geçen bu devlet ve beyliklerin, Osmanlı hâkimiyetine girerek konar göçer teşekkülleri oluşturduğu da söz konusudur. Bu bakımdan Türkmenler, genellikle Doğu, Güneydoğu, Orta Anadolu, Kuzey Suriye ve Maraş, Bozok ve Çukurova bölgelerinde yaşamışlardır. Buralarda yaşayanlar, Batı ve Kuzey Anadolu'dakilere oranla daha kalabalıktır. Bunlar, bir boy teşkilatı içinde çoğunlukla birbirine akraba cemaatlerden oluşmaktadır. (Gündüz, 2019, s. 19-20).

Osmanlı Devleti, hâkimiyetindeki Türkmen topluluklarının, iktisadi faaliyetlerinin devamını sağlamak için onların hayat tarzlarına müdahale etmemiş; onlar üzerinde bir takım iyileştirme çabalarına girmiştir. Böylece devlet, Türkmenlerin buldukları yerlere, taşıdıkları isimlere ve iktisadi faaliyetlerine göre çeşitli vergi kalemleri oluşturarak tahrire tabi tutmuştur. Hatta onlara sancak ve kaza statüsü vererek idari ve iktisadi açıdan kontrolünü sağlamayı amaçlamıştır. Buna göre yaylak-kışlak yerleri önceden tayin edilmiş, topluca göç hareketleri tespit edilebilen Türkmen topluluklarını oluşturmuştur. (Gündüz, 2019, s. 19-21).

Danişmendli² Beyliği'nin bakiyyeleri olarak düşünülen Danişmendli Türkmenleri'nin Anadolu civarına yayıldığı ve Bozulus aşiretleri arasında kaydolduğu belirtilmiştir. XVII. yüzyıl başlarında

² Danişmendli isminin Danişmendli Beyliği'yle bağlı olduğu bir takım tartışmalara neden olmuştur. Tufan Gündüz, Danişmendli Türkmenleri'nin adı geçen beyliğe bağlı olduğuyla ilgili yeterli kanıt olmadığını ve Osman Turan'ın Turhasanlı Aşireti'nin Danişmendli beylerinden Turasan Bey ile ilişkilendirdiğini belirtmiştir. Geniş bilgi için bk. T. Gündüz, *Danişmendli Türkmenleri, Kırşehir-Neveşehir- Aydın- Hattında Aşiretler*, Yeditepe Yayınları, 2019, s. 32-33; Mükrimin H. Yınanç ise Danişmendli Devleti'nin yıkılmasından sonra bu devlete bağlı Danişmendli adında bir ulus vücuda getiren Türkmenleri muhtelif boy ve oymaklar halinde Anadolu'ya yayılım göstererek bir kısmının, göçebe

ortaya çıkan otorite boşluğunun, aşiretler arasındaki yer değişimi, Bozulus Türkmenleri'ni de etkilemiş; onların Aydın, Ankara, Keskin ve Rum vilayeti olarak dört kısma ayrılmalarına sebep olmuştur. Bu durum müstakil bir şekilde muhasebe edilmesine ve özellikle küçük mukataalara ayrılarak kolay ve hızlı bir şekilde vergi toplanmasına ayrıca idari açıdan kontrol edilmeleri olanak sağlamıştır. İşte Danişmendli Türkmenleri'nin de bu politikaların bir sonucunda ortaya çıktığı belirtilmiştir. (Gündüz, 2019, s. 20, 27-28).

Danişmendli Türkmenleri'nin İskânı

Osmanlı Devleti'nde yaşayan konar göçerler, genellikle bulunduğu toprakların ayrılma şekline göre tımar, zeamet ve has reaya olarak değerlendirilmiştir. Yörükler genellikle tımar veya has reayası statüsünde iken Türkmenler, has reayası statüsündedir. (Orhonlu, 1963, s. 15). Anadolu eyaletinde ve diğer eyaletlerde olduğu gibi 18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağı ve çevresindeki birtakım Danişmendli Türkmen konar göçer teşekküllerin de tımar, zeamet, has ve evkaf arazi statülerinde yer aldıkları görülmüştür. (KK. 2492-81/2, KK. 2495-6/2). Bu bakımdan adı geçen sancağa bağlı Damlaluca ve Taşgun? isimli tımar köylerinde Danişmendli Türkmenleri iskân edilmiş ve bu topraklarda ziraat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. (KK. 2492-81/2).

1700-1750 yılları arasında Karahisar-ı Sahib sancağında Danişmendli Türkmenleri'nin çiftliklerde de ziraat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Örneğin, 1719/1720 (H.1132) yılında Anadolu valisi veziri Ali Paşa tarafından yapılan tahrirde, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çölebad kazasının Buğdan köyündeki tımar-ı Gılman çiftliği ile Kınık köyüne bağlı çiftlik-i Yayla'da Danişmendli Türkmenleri'nin ziraat faaliyetlerinde buldukları tespitine varılmıştır. (KK. 2493-150/1).

Yaylakta hayvancılık, kışlakta ise çiftçilik yapan, konar göçer aşiretler, eşkıya saldırılarına maruz kalıp zamanla bölünerek 10-15 hanelik küçük parçalara ayrılarak uygun buldukları yerlere yerleşmelerinin yanında (Söylemez, 2007, s.72), bahar aylarında hayvanlarını otlatmak için yaylara çıkmaları ve bu çıkış esnasında hayvanların, yerli halkın ekinlerine istemeyerek de olsa zarar vermeleri, onları yerleşik hayata geçirmeyi zorunlu kılan etkenler arasında görülmektedir. (Söylemez, 2019, s. 147-148). Nitekim, konar göçerlerin yerleştikleri yerler genelde Celali isyanları ve onların devamı niteliğinde olan saruca sekban ve leventlerin tahrip ettiği harabe

hayatı bırakıp köyler meydana getirdiğini bir kısmının ise Rumeli civarına geçirilerek oralarda iskân edildikleri bilgilerine yer vermiştir. Geniş bilgi için bk. Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler", *İslam Ansiklopedisi* C. III, MEB., s. 468-479. Benzer şekilde Abdülkerim Özyayın'da, Anadolu'nun pek çok yerinde, Danişmendli ulusuna bağlı oymakların bulunduğunu ve Danişmend adında yerleşim merkezlerinin olduğunu, bu ulusa tabi kişilerin XVII. yüzyıldaki Celali isyanlarına katılması sebebiyle Balıkesir ve civarına, buralarda da rahat durmadıkları için Afyonkarahisar, Sandıklı ve Keçiözü civarlarına zorunlu iskana tabi tutulduğunu belirtmiştir. Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özyayın, "Danişmendliler", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.8, TDV. İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, İstanbul, s. 469-474.

yerlerdir. (Orhonlu, 1963, s. 42). Devlet, harabe olan bu yerlere yerleştirdiği cemaatleri, yerleşik hayata geçirerek sosyal düzeni sağlama ve boş yerleri ziraate açarak gelir sağlama amacına girmiştir. Bu bağlamda Danişmendli Türkmen cemaatlerinin, Kütahya, Hamid, Karahisar-ı Sahib sancaklarında ve buralara bağlı Geyikler, Keçiborlu, Sandıklı, Honaz ve Çölabad'ta 42 adet köye iskânı sağlanmıştır. Bunlar, 1692-1693 (H. 1104) yılında dergâh-ı mualla kapucubaşlarından Çeşm-i Siyah Mustafa ve Uşaki Hüseyin Çavuş marifetleriyle tahrir olunmuştur. (MAD. 6282-211/1, Gündüz, 2019, s.143-144; Orhonlu, 1963, s. 69,70). Danişmendli Türkmenleri adı geçen sancaklara bağlı Kenir? maktuasına tabii köy ve mezraları arasında bulunan Kenir ve diğer Kenir, Bahadıroğlu köyleri ile Bulad?, Sancakcı, Çayırçal mezraları, Çukurçayır ve kebir, Akçein, Kudukboğazlıyan?, Kayırçal?, Güneç?, Boğum? ve Damlaluca köylerinde ziraat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca, Danişmendli Türkmenleri'ne tabii Gözdeküre³ cemaati ise Akçein ve Karalar köylerinde iskân edilerek buralarda ziraat etmeleri sağlanmıştır. Fakat, belirtilen iskân yerlerine yerleştirilen bu Türkmenler haricinde Anadolu'nun farklı yerlerinde kayıtlı olan Türkmenler de buralarda ziraat etmeye başlamıştır. Durum üzerine 1717-1718 (H.1130) yılında Anadolu valisi Ali Paşa, buraların tekrar tahrir edilmesini sağlayarak, adını belirttiğimiz köy ve mezralar haricinde 22 köy daha ilave edilerek toplamda 64 köyde adı geçen Türkmenlerin iskân edilmelerine olanak sağlamıştır. Ayrıca Danişmendli Türkmenleri devletin uygun gördüğü sahalardan ziyade başkasının toprağında ziraat ettikleri tespit olunursa, toprak sahibine ödeme yapmaları gerektiğini de belirtilmiştir. (MAD. 6282-211/1, MAD. 6282-236/1).

Devlet, harap olan köylerde üretimi sağlamak ve sosyal dengeyi kurmak adına harabe yerlere konar göçer Türkmenleri yerleştirmeyi uygun bulmasına rağmen bu yerleşmeler birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Özellikle harabe yerlere iskân edilenler kimi zaman yerlerini beğenmeyerek bir başka yere gitmek istemişlerdir. 18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında Danişmendli Türkmenleri'nden bazı cemaat mensupları iskân edildikleri yerleri beğenmeyerek kendilerine yakın ve uygun buldukları başka cemaatlerin yaşadıkları ve ziraat ettikleri yerlere yerleşme isteği, aralarında sorunların çıkmasına ortam hazırlamıştır. Danişmendli Türkmenleri'ne tabii Göleğir cemaatinin, Eberli kazasının harabe olan Okçular köyüne iskân edilmesi emredilmiştir. Fakat cemaat mensuplarından Osman, Hüseyin ve Yusuf iskân mahaline gitmeyip, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Sandıklı kazasında Salmanlu-yı kebir cemaatine mensup Göreağıl ahalisinden Musaoğlu, Bekmezli ve Kara Halil oğullarının Cadı?/Çadı?, Yenice ve Kazgan Pınarı? köylerine ve tarlalarına müdahalede bulunarak buraların kendilerine ait olduğunu söylemişlerdir. Durum üzerine Göreağıl ahalisi divana müracaat ederek buralarda

³ Kanaatimizce Gözdeküre cemaat ismi, Gördün-Gören ve Gürdenküre-Gözdenküre olarak da okunmuştur. bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü, (1691-1696)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1963, s. 72; Tufan Gündüz, *age.*, s. 124.

kendilerinin ziraat ettiklerini ve vergilerini ödediklerini bildirmeleri üzerine Hazine-i Amire'deki baş muhasebe defterlerinde, Göreağıl ahalisinin kayıtlı olduğu görülerek Göleğir cemaatinin taarruzunun men edilmesi emredilerek iskân mahalli olan Okçular köyüne ve Sandıklı kazasına tabi Cadı/Çadı, ve Begce? ve Kazgan Pınarı? köylerine iskân edilmeleri için 27 Aralık 1747 (17 Zilhicce 1160) tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağına ve Sandıklı kadısına hüküm gönderilmiştir. (EVM.d. 26298-85/2). İskân da yaşanan başka bir sorun ise yaşadıkları yerin civarındaki köy ahalisine müdahalede bulunmalarıdır. Bunun sonucunda devlet, onları mahalleden uzaklaştırarak civar köylere yerleştirmeyi uygun bulmuştur. Örneğin, Danişmendli Türkmenleri, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çölebad civarındaki Beşir ve Horı köylerine, Danişmendli Türkmenleri'nden Cevanşirli cemaatinin yaşadığı Çirman Şeyhlü Mahallesi yerleştirilmiştir. Ayaklı köyüne ise Karalar cemaatinden Köseçavuşlu Mahallesi yerleştirilmiştir. Salarçalı köyüne Surıklı Mahallesi; Şeyhmazı köyüne, Ocaklı Mahallesi yerleştirilmiştir. Aynı şekilde Bedrik? ve Haydarlı köylerine Hacılı Mahallesi yerleştirilmiş, Sararsuyu? ve Tokmaklı köylerine Bilirli? Mahallesi; Ergenli köyüne, Karalar Mahallesi; Göçerli köyüne, Hasanlı Mahallesi; Azatlı köyüne, Dervişoğlu mahallelerini yerleştirmiştir. Daha sonra bu köylere ilaveten 8 adet köy dâhil olmuştur. Bunlar; Arsan?, Edikli ve Kızılcağöl ve Kızılca köyleri ile Tera, Sakurkulu?, Babalar ve Arud? köyleridir. Belirtilen bu yerler, 1701/1702 (H.1113) senesinde Şeyh Şaban Mustafa mübaşeretıyla kayıtlara geçirilmiştir. (MAD. 6338-96/1). Danişmendli Türkmenleri'nden olan birtakım cemaatler de yine Çölebad ve civarına yerleştirilmişlerdir. Cihanşalı Türkmeni Beşir ve İlbeğli köylerine, Hacılı cemaati; Okçular, Kadılar ve Haydarlı köylerine yerleştirilmiştir. Ocaklı cemaati Tokmaklı ve Şeyh Hatun köylerine, Çörekli cemaati ise Hallacı ve Araklı köyüne yerleştirilmiştir. (KK. 2483-12/2; Gündüz, 2019, s. 102; Orhonlu, 1963. s. 69-74). Bıçakçı cemaati, Karlık ve Saraç Hüseyin mahalleleri ise Çölebad kazasına bağlı Şuhudlu ve Sofılar köylerine yerleştirilmiştir. (KK. 2492-81/2). Aynı kazaya bağlı Kavreç?, Çakırlar ve Kıraç köylerine ise Danişmendli Türkmenleri'nin yerleştirildikleri görülmüştür. (KK. 2495-6/2).

Danişmendli Türkmen Aşiretinin İktisadi ve İdari Durumu

Osmanlı Devleti'nde genellikle yörüklerin tımar ve has reayası, Türkmenler ise has reayası olarak sınıflandırıldığı bahsi geçmiştir. Bu bilgi dikkate alındığında yörükler için *mukataalı yörükler*⁴ ifadesi kullanılmakla beraber Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında yaşayan Danişmendli topluluğu Türkmen kelimesiyle kullanılıp, *Danişmendli Türkmenleri* şeklinde ifade edilerek, *Danişmendli Türkmen mukâta'ası* olarak zikredilmiştir. (KK. 2483-89/1)⁵.

⁴ Mukataa yörükleri hakkında geniş bilgi için bk. Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Ankara, 1989, s. 136-138.

⁵ 17 Eylül 1712 (15 Şaban 1124) tarihli belgede Karahisar-ı Sahib sancağında "Danişmendli Türkmen mukataası" adı altında bir mukataanın olduğu ve bu mukataanın malikâne suretiyle tasarruf edildiği görülmüştür. KK. 2483-89/1.

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıl sonlarında tımar sisteminin daralmasıyla, tımarların büyük kısmının mukataa⁶ sektörüne yönlendirilmesi, mukataa sayılarındaki artışa neden olmuştur. (Genç, 2006, s. 61-63). 1683 yılında başlayan II. Viyana Seferi'ndeki maddi kayıpların meydana gelmesi, devletin bu kayıpları kapatmak için para tağışı, müsadere, yeni vergiler koyma ve mevcut vergileri artırma gibi yöntemlere yönelmesi de mukataa sayısındaki artışın diğer sebepleri arasında gösterilebilir. Bu durum devletin iltizama çıkarmış olduğu mukataalar sayesinde sıcak para akışını sağlarken, mültezimin 1-3 yıl süresince almış olduğu mukataadan azami ölçüde kâra girmek istemesi mukataayı kısa sürede verimsiz hale getirerek tahribatına da neden olmuştur. Devletin maddi kaybını kapatmak istemesi, mukataaların malikâne sistemiyle tasarruf edilmesinin önünü açmıştır. Böylece 1695 yılından itibaren malikâne sistemine geçilerek iltizam sistemi gibi 1-3 yıllık tasarruf süresinden ziyade, tasarruf sahibinin mukataayı, ömrü boyunca kullanım hakkı sağlanmasına olanak tanınmıştır⁷. Mukataaların malikâne sistemiyle tasarruf olunması Danişmendli Türkmen⁸ topluluklarında da görülmüştür. Bu toplulukların Danişmendli mukataası ya da Danişmendli Türkmen mukataası adı altında isimlendirildiği gibi malikâne sistemiyle işletilmesi tam tarih bakımından şimdilik bilinmemektedir⁹.

18. yüzyılın ilk yarısında Anadolu eyaletinde Karahisar-ı Sahib, Aydın ve Hamid sancaklarında ve civarlarında yaşayan Salmanlu-yı kebir, Salmanlu-yı sagir, Köle kebir, Cevanşir, Kaşıkçı, Sermayeli, Hayralı¹⁰, Üç Aded Bıçakçı, Karamanlı, Gözdeküre, Küçük Kürt Mihmadlı, Büyük Kürt Mihmadlı, cemaatlerinin Danişmendli mukataasına¹¹ tabi oldukları görülmüştür. (DVNSMHM.d. 116-72/1, KK. 2328-138/1). Bu cemaatlerin 5 Temmuz 1710 (8 Cemaziyelevvel 1122) tarihinde Hacı Derviş tarafından malikâne usulüyle tasarruf edilmiştir. (KK. 2328-138/1). Ayrıca, 5 Ocak 1744 (20 Zilkade 1156) tarihli belgede, Karalı ve Sermayeli'nin Danişmendli

⁶ Mukataa; özel bir şahsın, devlete ait bir vergi gelirini belirli bir süre ve belli bir bedel karşılığında tasarruf etmesidir. Mukataa, vergileri, belirli bir meblağ karşılığında iltizam, emanet ve malikâne sistemine göre tatbik edilmiştir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken İstanbul, 2014, s. 95-143; Mehmet Genç, "Mukataa", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.31, TDV. İslam Araştırmaları Merkezi, 2020, İstanbul, s. 129-132; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, Kitabevi, 2003, İstanbul, s. 55-156.

⁷ Geniş bilgi için bk. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayını, İstanbul 2018; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi XVI- XVIII. Yüzyıl*, Kitabevi Yayını, İstanbul 2003.

⁸ Malikâne sistemine dâhil edilen bir başka aşiret: Rişvan Aşireti için bk. Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2011, s.126-143.

⁹ Konar göçerler tam olarak ne zaman mukataa usulüncü işletildiği bilinmemekle birlikte 16. yüzyılda Danişmendli mukataasına tabi konar göçerlerin bulunduğu belirtilmektedir. bk. Suraiya Faroqi, "Onyedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Devencilik ve Anadolu Göçebeleri (Danişmendli Mukataası)", *IX. Türk Tarih Kongresi*, C. II, TTK Ankara 1988, s. 924.

¹⁰ Ana belgede Hayralı? yazıldığı düşünülmektedir. KK. 2328-138/1; fakat daha sonraki belgelerde Sermayeli cemaatiyle birlikte Karalı cemaati zikredilmiştir. Muhtemelen Hayralı cemaatinin mukataadan çıkabileceği veya başka cemaatlere dâhil edilmesinden kaynaklı bu ismin zikredilmemesi veyahut kâtibin imla hatasından kaynaklı bir yazım yanlışlığı olabileceği düşünülmektedir. KK. 2519-134/2, AŞS., No.546- s. 21b-22a/1.

¹¹ Bu mukataanın mülhakatı arasında Avşarlı cemaati de söz konusudur. bk. M. Zahit Yıldırım, "XVII. Yüzyıl Sonları ve XVIII. Yüzyıl Başlarında Danişmendli Cemaati ve Denizli Yöresindeki Durumları", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, PA.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları:1, 2007, Denizli, s. 131.

mukataasına tabi olduğu Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan Cevanşirli ve Kaşıkçı Türkmenleri'nin de Danişmendli mukataası mülhakatından olduğu belirtilmiş¹² ve Ayşe Sultan'ın kethüdası Hacı Abdullah tarafından müşterek şekilde tasarruf edildiği görülmüştür. (KK. 2519-134/2). 1753 Haziran ayı başlarına ait bir belgede, Danişmendli Türkmenlere tabi *Karalı ve Sermayeli cemaati mukataası* adı altında bir mukataa bulunduğu *cemaat-i Karalı ve Sermayeli ve tevabii mukataasının* malikâne sistemiyle işletilerek 8.500 kuruş yıllık/mal bedel karşılığında Mehmet Paşa ve Hasan'ın malikânesi olduğu da belirtilmiştir. (AŞS., No.546- 21,22).

Danişmendli mukataasına tabi Danişmendli Türkmenleri'nden Hayralı köyü sakinlerinin, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı, Çölebad kazasındaki, Kavreç?, Çakırlar ve Kırac köylerine iskân edildikleri ve buralarda zirai faaliyetlerinde buldukları 6 Nisan 1724 (12 Recep 1136) tarihli bir fermanla belirtilmiştir. (KK. 2495-6/2). Benzer şekilde Danişmendli Türkmenleri'nin Çölebad kazasına bağlı Çölebad nahiyesi dâhilindeki Kenir maktuasının köy ve mezarlarından Kenir ve Bahadıroğlu köyleri, Burdur, Sancakçı, Çayırçal mezarları, Çukurçayır ve kebiri, Akçein, Kodak Boğazlıkan?, Kayırçil?, Güneç?, Boğum? ve Damlaluca köylerinde zirai faaliyetlerde buldukları, bu yerlerin ise yıllık/mal bedeli 40 kuruş karşılığında Ali isimli bir kişinin 1725-26 (H.1138) tarihinde malikâne tasarrufunda olduğu belirtilmiştir. (MAD. 6282-211/1).

Türkmenlerin, idari ve iktisadi açıdan kontrolleri genellikle kendilerinin izni dâhilinde, hükümet tarafından tayin edilmiş bir voyvoda tarafından yapılmaktaydı. Cemaatlerin bağlı olduğu sancakbeyi idaresi gediklilerinden veya bulunduğu mahallin saygın kişilerin rızaları doğrultusunda bir kişi de voyvoda tayin edilirdi. Bu kişiler, konar göçerlerin hayvan başına verilecek vergi miktarını önceden tespiti için sayım yapma ve kethüdaların veya boy beylerinin miri için tahsil ettikleri vergileri hazineye ulaştırmada yardımcı oldukları gibi belli bir düzen sağlamak için de görevlendirilirdi. (Orhonlu, 1963, s. 18, 19; Söylemez, 2011, s. 222).

Tayin olan voyvodalara, genellikle Türkmen voyvodası veya Türkmen ağası ifadeleri kullanılmıştır. (Orhonlu, 1963, s. 18). 18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında *bervech-i malikâne ve Danişmendli Türkmen mukâta'ası voyvodası ... ve ...mukâta'a-i mezbur voyvodası...* örneklerine rastlamaktayız. Bu bağlamda, Danişmendli Türkmen mukataasının voyvodası olduğu görülmüştür. Adı geçen mukataanın voyvodası, *tâife-i mezbûr cemâ'atlerinden Cevanşir cemâ'ati re'âyâsı beher senesi üzere hazineye edâsı lâzım gelen mâl-ı mirisini virmeyüb hin-i tahsilinde voyvodalara ta'addi eyledikleri...* bildirmesi ifadelerinden vergi tahsilinde hazineye yardımcı olduğu, *...voyvoda umûruna karışmamak...* ifadelerinden ise voyvodanın devlet tarafından korunduğu görülmüştür. (DVNSMHH.d. 116-72/1, KK. 2483-89/1). O halde,

voyvodanın, Danişmendi mukataası üzerinde kısmi idari ve iktisadi kontrolünün bulunduğunu söylemek mümkündür.

18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında Danişmendli mukataasına bağlı cemaatlerin bir kısmının gelirleri malikâneci, mutasarrıf, Danişmendli Türkmen mukataası voyvodası tarafından toplandığı gibi zabıtlar (KK. 2495-6/2, KK. 2519-134/2) tarafından da toplanmaktadır. Toplanan gelirler Divan-ı Hümâyûn'da muhafaza edilerek baş muhasebe bürosuna kaydedilmiştir. (KK. 2483-89/1).

Danişmendli Türkmenleri'nin idari anlamda hukuki meselelerinin çözümüne ilişkin kendilerine bir kadı tayin edildiği anlaşılmaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısında Danişmendi kadısına ve Danişmendli Türkmenleri'nin yaşadığı yerlerin kadılarına, naiblerine, mutasarrıflarına, mütesellimlerine hitaben gönderilen hükümlerdeki, mesela 5 Temmuz 1710 (8 Cemaziyyevlevvel 1122) tarihinde *Anadolu eyâleti kadısına, vezir paşaya ve Karahisar Sancağı mutasarrıfına ve Danişmend Kadısına ve Hamid ve Aydın mütesellimlerine hüküm ki* gibi ifadelerden, benzer şekilde 17 Eylül 1712 (15 Şaban 1124) tarihinde *sâbık veziriâzam olub hâlâ Anadolu eyâletinde mutasarrıf olan vezir Hasan Paşa ve Karahisar mutasarrıfına ve Danişmendlü ve () kuzâtlarına hüküm ki* gibi ifadelerden Danişmendli Türkmenleri'nin kendilerine ait bir kadılarının olduğu anlaşılmaktadır. (KK. 2483 89/1, KK. 2328-138/1).

Danişmendli Türkmenleri'nin Ödedikleri Vergiler ve Ortaya Çıkan Problemler

Vergi, Osmanlı Devleti'nde en önemli gelir kaynakları arasında idi. Bu bakımdan devlet, topraklarında yaşayan halktan vergi toplamaktaydı. Özellikle halkın büyük çoğunluğu zirai üretimle uğraştığı için gerek toprak üzerinden gerek yetiştirdikleri ürün üzerinden devlete vergi ödemekteydi. Bunlardan en önemlisi öşür vergisiydi¹³. 18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında tımar köylerinde yaşayan ve ziraat eden Danişmendli Türkmenleri, öşür vergilerini kimin toprağında yaşıyor ve ziraat ediyorsa ona vermeleri gerekirdi. Fakat tahsilatı yapacak tımar erbabı, adı geçen Türkmenlerden vergi toplamada zaman zaman sıkıntıya düşmüştür. Örneğin 18. yüzyılın ilk yarısında Çölebad kazasına bağlı Damlaluca ve Taşgun köyleri Ömer'in tımar tasarrufunda idi. Bu yerlere Danişmendli Türkmenleri iskân olunmuş, ziraat eden Türkmenlerin bir kısmı öşürlerin Ömer'e verdikleri halde bir kısmı muhalefet etmiştir. Ayrıca Çölebad civarındaki 22 adet köy, önceden levent ve eşkıya saldırısına maruz kaldığı için köy halkı bu yerlere yakın köylere yerleşmişlerdir. Fakat devlet, eşkıya saldırısından dolayı bu yerleri şenlendirmek adına Danişmendli Türkmenleri'ni buralara yerleştirmeyi uygun görmüştür.

¹³ Öşür, haraç-ı muvazzaf ve haraç-ı mukaseme olarak ikiye ayrılmıştır. Haraç-ı muvazzaf; toprak üzerinden alınan öşürdür. Haraç-ı mukaseme (öşür) ise a'şar-ı şer'iyye-salariye olarak geçmekte olup 1/10 -1/20 oranlarında ürün üzerinden alınmaktadır. Geniş bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I*, Hilal Matbaası, İstanbul 1190, s.156, 178-180.

Fakat Türkmenlerin buralara yerleştirilmesi köy halkı ile anlaşmazlığa sebebiyet vermiştir. Çünkü köy halkı eşkıya saldırısına uğrayan bu yerlerde zirai faaliyette olup bu köylerin kimi tımar, kimi zeamet kimi evkaf mülhakatından ve bazılarının ise sahipli olduğunu belirterek; ziraat eden kişilerin, ziraat ettikleri ürün vergisini kimin toprağında ziraat ediyorsa o kişiye verdikleri gibi Danişmendli Türkmen sakinlerinin de kimin arazisinde ziraat ediyorsa, o araziden elde edilen mahsul yerine bedel-i öşürü¹⁴ arazi sahibine ödeme yapmaları istenmiştir. Ayrıca Danişmendli Türkmenleri'nden Saraç Hüseyin ve Karlık mahalleleri ile Bıçakçı cemaati Şuhudlu ve Sofılar'da ziraat etmişlerdir. Ama buralarda önceden ziraat eden başka kişilerin olduğu ve adı geçen mahalle ve cemaatlerin sulak olan başka yerlere yerleştirilerek oralarda ziraat yapmaları istenmiştir. Cemaat mensupları Şuhudlu ve Sofılar köylerinde ziraat ettikleri için öşür bedelini sahib-i arza ve Damlaluca ile Taşgun köylerinde ziraat ettikleri için tımar erbabı Ömer'e vermeleri yönünde Anadolu valisi ve Kütahya kadısına 9 Nisan 1723 (3 Recep 1135) yılında ferman gönderilmiştir (KK. 2492-81/2).

Osmanlı Devleti, konar göçer yaşamdan kısmi yerleşik hayata geçen cemaatlerin buldukları yerde ziraat etmesine müsaade ettiği gibi buldukları yerden farklı bir yerde de zirai faaliyetlere girmesine müsaade etmiştir. Cemaatlerin birden fazla yerde ziraat etmesi onların vergilerini birden fazla kişiye ödemesini zorunlu kılmıştır¹⁵. Danişmendli Türkmenleri de Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Hamid sancaklarındaki Geyikler, Keçiborlu, Sandıklı, Honaz ve Çölabad nahiyelerindeki 42 adet köye iskân ettirilerek 1692-93 (H.1104) yılında dergâh-ı muallam kapucubaşlarından Çeşm-i Sihay Mustafa ve Uşaki Hüseyin Çavuş tarafından tahrir edilmiştir. Devlet, Danişmendli Türkmenleri'nden küçükbaş hayvan üzerinden ağnam, evli erkeklerden bennak ve evli olmayan erkeklerden mücerred ve ziraat ettikleri için öşür vergisi almıştır. 1717-18 (H.1130) senesinde eski Anadolu valisi Ali Paşa tarafından tekrar tahrir olduğunda, Danişmendli Türkmenleri'nin yukarıdaki nahiyeler haricinde 22 adet köyde de zirai faaliyetlerinde buldukları tespitine varmıştır; fakat buraların hepsinde iskân olduklarına dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Malikâne mutasarrıfı Ali, Danişmendli Türkmenleri'nin, Çölabad nahiyesi dâhilindeki Kenir? maktuasındaki köyler ve Akçeın ile Karalar köylerinde ziraat faaliyetlerinde bulduklarını ve buralarını ve Türkmenlerinin öşürlerini kendisine vermeleri hususunda talepte bulunmuştur. Talep doğrultusunda, ...*maktu'-i mezbur kurâsına Türkmen iskân olduğunun kaydı bulunmadığı ve Anadolu canibinde vaki kurâ ve mezra' taraflarında zirâ'at edenlerden 1/8 gurus öşür ile salariyyeleri*¹⁶ *sahibü'l arz tarafından alınması kanun olduğu...* ifadelerine yer verilirken, Danişmendli Türkmenleri'nin *maktu'-i merkume*

¹⁴ Bedel-i öşür: ürün üzerinden nakdi alınan bir vergidir. bk. A. Akgündüz, *age.*, s. 178-180; Ö. L. Barkan, *age.*, s.115.

¹⁵ Benzer durum için bk. Ö. L. Barkan, *age.*, s.47.

¹⁶ Öşür ile birlikte genellikle 1/8 oranında alınan vergidir. Geniş bilgi için bk. Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, s. 101.

kurâsında zirâ'at eyledikleri vâki' ise Akçeil ma'a Karalar karyesinde mâ'adâsında zirâ'atleriyle hâsıl eyledikleri mahsûlâtın şer'le ve kanûn üzere iktizâ iden öşürleri maktu'-i mezbûr mutasarrıfı tarafına edâ itdirilmek için emr-i şerîfîm... ifadelerine yer verilerek öşrün Ali'ye verilmesi hususunda Karahisar-ı Sahib Sancağı mutasarrıfına ve kadısına ve Çölebad nahiyesi naibine 16 Temmuz 1741 (2 Cemaziyelevvel 1154) tarihinde hüküm gönderilmiştir. (MAD. 6282-211/1). Belirtilen ifadelerden anlaşılacağı üzere, Danişmendli Türkmenleri, Anadolu'nun farklı bir yerinde kayıtlı olup Çölebad civarında kaydı bulunmayan bir kura ve mezrada ziraat ediyorsa sahib-i arza öşür ve salariye ödemesi, maktua toprağında ziraat ediyorlar ise mukataa mutasarrıfına öşür vermeleri gerektiği söz konusudur.

Danişmendli Türkmenleri'nin, ziraat ettikleri topraklar, herhangi bir kimseye deruhde olmadığı zamanlarda öşürleri devletin görevlendirdiği memurlar tarafından toplanmaktadır. Fakat adı geçen Türkmenlerin bir kısmı öşürlerini devletin görevlendirdiği memurlarına vermedikleri görülmüştür. Örneğin, Çölebad kazasında yaşayan Cevanşir sakinlerinden bazı kişiler, öşrünü ödemiş bazıları ise ödememiştir. Vergisini ödeyenle ödemeyenlerin tespiti için derinlemesine bir araştırma yapılması ve bu kargaşalığın giderilmesi hususunda 20 Ocak 1717 (6 Safer 1129) tarihinde Karahisar-ı Sahib ve Çölebad kadılarına hüküm gönderilmiştir. (MAD. 6338-96/1). Bu bilgiden, Danişmendli Türkmen cemaat sakinlerinden bazılarının, vergi meselesiyle ilgili devlet görevlileriyle sorun yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Danişmendli Türkmenleri'nin mukataaya ayrılarak malikâne sistemine dâhil olmasıyla vergiler, genellikle malikâne sahibi tarafından toplanmakta idi. Fakat adı geçen Türkmenlerden bazıları, vergilerini ödemedikleri gerekçesiyle malikâneci tarafından şikâyet edilmiştir. Şikâyet edilenler, Danişmendli mukataasına bağlı Salmanlu-yı kebir ve Salmanlu-yı sagir, Köle kebir, Cevanşir, Kaşıkçı, Sermayeli, Hayralı? ve Üç Adet Bıçakçı ve Karamanlı, Gözdeküre ve Küçük Kürt Mihmadlu? ve Büyük Kürt Mihmadlu cemaatleridir. Bu cemaatler her yıl ödemeleri gereken mal-ı mirilerini malikâne sahibi Hacı Derviş'e ödememişlerdir. Devlet, cemaatlerin 3 yıldır zimmetlerinde kalan mal-ı miriyi ödemedikleri gerekçesiyle vergi tahsilinin yapılması için 5 Temmuz 1710 (8 Cemaziyelevvel 1122) tarihinde Anadolu Eyaleti vezirine, Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfına, Danişmendli kadısına, Hamid ve Aydın mütesellimlerine ferman gönderilmiştir. (KK. 2328-138/1).

Mukataaya dâhil olan Türkmenlerden tahsil edilecek vergilerin bir kısmı, Türkmen voyvodası tarafından toplanmakta idi. Fakat, Türkmenler, voyvodalarına vergi ödememek için birtakım sıkıntılar yaşatmıştır. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında da Danişmendli Türkmen voyvodası Seyit İsmail, Cevanşir cemaatinden vergi toplama görevini üstlenmiştir. Cevanşir cemaati reayalarından Çocukoğlu Mustafa ve Karaboğazoğlu Ahmet ve Deli Ali, Danişmendli Türkmen

mukataası voyvodasına ödemeleri gereken 1707/08 (H.1119) senesindeki mal-ı mirinin bir kısmını vermiş kalan kısmını vermemiştir. 1708/09 (H.1120) yılına gelince hem kalan kısmını hem de 1120 yılı vergisi talep edilmesine rağmen ödeme gerçekleşmemiştir. Devlet, cemaat mensuplarına ödeme yapmaları hususunda birkaç kez uyarıda bulunmasına rağmen bu uyarılarını dikkate almayan cemaat mensuplarına, tekrardan ödeme yapmaları hususunda 1712/13 (H.1124) yılında Anadolu Eyaleti mutasarrıfı vezir Hasan Paşa'ya, Karahisar mutasarrıfına ve Danişmendli kadısına bu cemaat mensuplarının vergilerini vermesi yönünde ferman göndermiştir. Bu sefer mal-ı mirinin ödenmemesi durumunda cemaat mensuplarına belirtilen yılların mal-ı mirilerinin ödenmesi ve nezre¹⁷ çarptırılarak nezirlerinin de ödenmesi yönünde ferman gönderilmiştir. (KK. 2483-89/1). Cemaatlerin vergi ödememe sebebi, mevsimlerin kurak geçmesi ve ürünlerden beklenen ölçüde verim alınamamasıyla ilgili ya da vergi kaçırma eğilimlerine girmeleriyle alakalı olabilir. Bu bakımdan devlet, cemaatlere anlayış göstererek bir kısım ödenmeyen vergileri bir sonraki yıla ilave ederek ödenmesine müsaade etmiştir. Fakat sonraki yılda ödemenin tam olmaması, cemaat mensuplarını nezre bağlamayı zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan cemaatlere, vergi ödemeleri konusunda sık sık uyarılar yapıldığı ve yapılan bu uyarıların dikkate alınmadığı anlaşılınca, vergi ödemeyen cemaat mensuplarını para cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir.

Aydın sakinlerinden, Danişmendli Türkmenleri'nden Çölebad ve civarında sakin Semalı-yı sagir ve kebiri ve Cevanşir vs. cemaat sakinlerinden Abdülcebbaroğlu Hasan ve arkadaşları Kınışoğlu Mehmet, Kara Yakup, Torun Veli, Çocukoğlu Mustafa ve kardeşi Ali ve Musa ile birtakım kişiler 40-50 kişilik bir grubu oluşturarak eşkıya faaliyetine başlamışlardır. Bu kişiler, Çölebad nahiyesi ve civar köylerdeki ahaliye ve ürünlerine zarar vermiş ayrıca Danişmendli cemaati voyvodası Seyit İsmail'in, cemaatten topladığı vergilerine de taarruzda bulunmuşlardır. Bu sebeple, eşkıya faaliyetine karışanların, Kıbrıs Adası'ndaki Lefkoşa Kalesi'ne kalebend olunmaları için 1712 yılı Eylül ayında ferman yazılmıştır. (DVNSMHM.d. 117-206/1).

Osmanlı Devleti'nde ve özellikle sefer zamanlarında ordunun ihtiyacını karşılamada deve kullanımı önemlidir. Develer ordunun ihtiyacı olan top arabalarını çekme, askeri görevlilerinin eşyalarını ve hububatlarını taşımada kullanılmaktadır. Ayrıca deve, sıcak iklim şartlarına bağlı olarak kendini muhafaza edebildiği ve uzun mesafelerdeki dayanıklılığı sayesinde fazla yük taşıdığı için konar göçer aşiretler tarafından da kullanılmıştır. Danişmendli Türkmenleri'nde de deve kullanımı yaygındır. Özellikle, 18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan Cevanşirli ve Kaşıkçı Türkmenleri'nde mekkâre¹⁸ develeri bulunmaktadır. Mekkâre

¹⁷ Nezir, aşiretlerin kuralları uymaması halinde, hazineye ödemesi gereken maddi kefalet verilen isimdir. bk. T.Gündüz, *Danişmendli Türkmenleri, Kırşehir-Neveşehir- Aydın- Hattında Aşiretler*, Yeditepe Yayınları, 2019, s.148.

¹⁸ Nakliyat işlerinde çalıştırılan hayvanlar hakkında kullanılan tabirdir. Arapça'da mükâriden bozma olup bunun yerine mekkâre ifadesi de kullanılmıştır. At, katır, deve gibi hayvanların ordu ağırlıklarının ve askeri birliklerin nakli için genelde savaş zamanında halkın bu hayvanları satın alınabildiği gibi bazı zamanlarda geçici bir süreliğine ordu

develeri, kiralamaya uygun develerdir. Bu bakımdan Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan mukataalı Danişmendli Türkmeni mülhakatından Cevanşir ve Kaşıkçı Türkmenleri'nden de deve tedarik edilmesi söz konusudur. Devletin kiralama talebi karşılanmadığı takdirde Türkmenlerden, deve yerine bedeliye akçesi¹⁹ ödemeleri istenmiştir. Adı geçen Türkmenler malikâne suretiyle işletildiği için bu ödemeyi Türkmenler adına malikâne sahibi ödemektedir. (KK. 2519-58/4). Malikâne sahibi, cemaatler adına devlete yapmış olduğu ödemeyi cemaatlerden tahsil edebilmekteydi. Bu tahsilat sırasında cemaatlerden kaynaklı bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Örneğin; Danişmendli mukataası ve mülhakatından olan ve Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan Cevanşirlü ve Kaşıkçı Türkmenleri'nin mekkâre develeri, devlete kiralanmak yerine mükellefiyeleri karşısında bedeliye akçesi talep edilmiştir. Devlet, 600 kuruşluk bedeliye akçesini Danişmendli mukataası malikânecisici Abdullah Ağa'dan alarak baş muhasebe defterlerine kaydetmiştir. Fakat cemaatlerin, 600 kuruş bedeliye akçesini ödeyen malikâneciye ödeme yapmaması, Abdullah Ağa'nın divana şikâyet etmesine neden olmuştur. Durum üzerine, bu cemaatlerin ödeme yaptıklarına dair ellerinde mühürlü bir temessük olmaması halinde ödemenin, Abdullah'a yapılması yönünde 30/31 Mart 1742 tarihinde Anadolu valisine ve Cevanşirlü, Kaşıkçı Türkmen cemaatlerinin bulunduğu yerlerin kadılarına hitaben hüküm gönderilmiştir. (KK. 2519-58/4, D.EVM.d 26318-77/3). Fakat aynı cemaatlerin tekrar ödeme yapmaması, tekrar şikâyete neden olmuştur. Ayşe Sultan'ın kethüdası ayan Hacı Abdullah, malikâne sistemine göre tasarruf ettiği Danişmendli mukataası mülhakatından olan Karahisar'ı Sahib sancağında yaşayan Cevanşirlü ve Kaşıkçı Türkmenleri cemaatlerinin, mekkâre develerinin bedeliyelerini ödemedikleri yönünde şikâyette bulunmuştur. Bu cemaatlerin 600 kuruş mekkâre bedeliyesinin ödenmesi yönünde Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı Çalık Mehmet'e ve Karahisar-ı Sahib kadısına 5 Ocak 1744 senesinde hüküm gönderilmiştir. (KK. 2519-134/2).

Belirtilen şikâyetten yola çıkarak Cevanşir ve Kaşıkçı Türkmenleri'nin deve sayılarının tespitini de yapabiliriz. Suraiya Faroqhi Danişmendli Türkmenleri'nin 1 deve için ödenecek verginin 1,5 kuruş olduğunu belirtmektedir. (Faroqhi, 1998, s. 927). Bu durumda 18. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan Danişmendli Türkmenleri'ne bağlı Cevanşir ve Kaşıkçı cemaatlerinin

hizmetine alınıp, sahiplerine belli bir ücret verilir. Mekkâre kira hayvanlarına yükletilmiş eşya ve levazım yerine de kullanılır. bk. M.Z.Pakalın, *age.*, s. 451; Ömer İşbilir, "mekkâre", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 454, 455.

¹⁹ Bedel, Osmanlı Devleti'nin maliyesinde, verginin veya mükellefiyetin cinsini belirten kelime ile birlikte kullanılmıştır ve onların karşılığı anlamındadır. Bu karşılık ise belirli hizmetlerin yerine getirilmesi ya da gerekli mühimmat ve levazım temini sağlanmasının nakde çevrilmesidir. Aydın ve Saruhan civarında deve yetiştirip, vergilerini devlete her yıl belli sayıda deve vermek suretiyle ödeyen yörüklerin, bu mükellefiyetleri kaldırılarak buna bedel, hâne başına bir miktar akçe vermeleri kararlaştırıldığı belirtilmiştir. bk. Feridun Emecen, "Bedel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 301.

mekâre develerinin bedeliye akçesi, 600 kuruş hesabından 400 deveye tekabül ettiği sonucunu ortaya çıkmıştır²⁰.

Sonuç

Osmanlı Devleti, Karahisar-ı Sahib sancağı ve çevresinde yerleşik hayata geçirilen Danişmendli Türkmenleri'nin özellikle, harabe yerlere yerleştirerek onların ziraatle uğraşmalarına ortam hazırlamıştır. Böylece toprak boş kalmayarak üretim sağlanmıştır. Dolayısıyla devletin ekonomisine de katkı sağlanmıştır.

Karahisar-ı Sahib ve Danişmendli Türkmenleri'ne bağlı cemaatlerin hangileri olduğunu tespit ettiğimiz gibi, bu cemaatlerin yerleşim sahalarının genellikle Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarı ile özellikle bu sancağa bağlı Çölebad Kazası civarı olduğunu belirtebiliriz.

1700-1750 yılları arasında Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında Danişmendli Türkmenleri'nin ekonomik faaliyetleri incelendiğinde, ziraat ve hayvancılıkla uğraştıkları görülmüştür. Bu Türkmenler kimin toprağında zirai faaliyetle bulunurlar ise vergilerini ziraat ettikleri toprak sahibine vermeleri gerektiği gerek fermanlarda gerek kadı sicillerinde belirtilmiştir. Buna göre cemaat sakinleri vergilerini, tımar toprağında ziraat ediyorlarsa tımar sahibine, malikâne suretiyle işletilen mukataa toprağında ziraat ediyorlarsa malikâneciye ödemeleri söz konusu idi. Sancak dâhilinde ve civarında yaşayan cemaat mensuplarının ödediği vergiler arasında ise öşür vergisi ilk sırada yer almaktadır.

Karahisar-ı Sahib sancağında 18. yüzyılın ilk yarısında, Danişmendli Türkmenleri'nden birtakım kişilerin öşür vergisini vermemekte ısrar etmesi, divana sık sık şikâyetlerin gitmesine yol açmıştır. Bu durumda devlet, kimi zaman cemaat mensuplarına ödemenin yapılması yönünde birkaç kez uyarıda bulunmaktan kaçınmadığı gibi onları nezre bağlamaktan da çekinmemiştir. Cemaatlerin vergilerini ödememesi/ödeyememesi ise iklim koşullarının ürünleri üzerindeki verimsizliğiyle ilgili olabileceği gibi kültürlerindeki konar göçer hayat tarzları, cemaatlerin sürekli bir yerde sabit kalmayarak farklı yerlere gitmek istemeleri etkenler arasındadır. Devletin ise tarımda uzun vadede istikrarı sağlama düşüncesi, cemaatlere sık sık uyarıda bulunması, onları nezre bağlaması, kontrolcü gücünü hissettirerek bir düzen sağlamak ve ekonomik gelirlerini aksatmama eğilime sahip olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan cemaatlerin, her ne kadar vergilerini ödemedi

²⁰ Benzer şekilde Aydın'da yaşayan Bozulus Türkmen mukataası cemaatlerinden Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Bolvadin kazasında ve havalisinde yaşayan Karabağı cemaatinden ve saire Yörükân reyadan da ...*beher 100 ganemleri 5'er gurus ve beher mekkâre develeri 30'ar ganem hesabı üzere* ... ifadelerinden de 1 adet koyunun 0,05 kuruşa, 30 koyunun ise 1,5 kuruşa takabül ettiğini görmekteyiz. Bu hesaba göre 1 devenin de 1,5 kuruşa tekabül ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. (KK. 2529-106,107). Bu bağlamda Karabağı cemaati ve Danişmendli Türkmenleri'nden aynı oranda vergi alındığını görülmüştür.

aksatma eğilimine girmiş olsalar da ziraatle uğraşmaları neticesinde devlete ve topluma katkı sağladıkları yadsınamaz bir gerçektir.

Danişmendli Türkmenleri'nin, Osmanlı Devleti'ne sağladıkları zirai katkı haricinde hayvanları vasıtasıyla da devlete yararları dokunmuştur. Özellikle 1700-1750 yılları arasında Karahisar-ı Sahip sancağındaki Cevanşir ve Kaşıkçı Türkmenleri'nin mekkâre develerinin mükellefiyetleri karşılığında nakit bir bedel talep edildiği görülmüştür. Bu bedel ise bir deveye 1,5 kuruş olarak belirtilmiştir.

18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında yayılma gösteren Danişmendli Türkmenleri'nin tek çatı altında mukataa sistemi dâhilinde malikâne suretiyle tasarruf edilmesi ekonomik açıdan devlete düzenli gelir sağlarken, idari açıdan da malikânciler, zabıtlar ve voyvodalar aracılığıyla kısmen de olsa kontrol edilmelerine olanak sağlamıştır. Danişmendli Türkmen voyvodalarının genellikle kendi aşiretleri içinden olması ve devletin de bu duruma karşı çıkmaması, onların devlet tarafından benimsendiği düşüncesini kuvvetlendirmiştir.

Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarındaki Danişmendli Türkmenleri'nden bazılarının 18. yüzyılın ilk yarısında, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunarak sancak ve civarındaki köyleri rahatsız ettikleri ve Danişmendli Türkmen voyvodasının cemaat mensuplarından topladığı mal-ı miriye müdahalede buldukları karşısında devletin onları, Kıbrıs Ada'sındaki Lefkoşa kalesine kalebend edilmesi için emir verdiği de görülmüştür.

Kaynakça

I. Başkanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

- A) Mühimme Defterleri (DVNSMHHM.d.)
Nr. 116, 117.
- B) Kamil Kepeci Defterleri (KK.)
Nr. 2328, 2483, 2492, 2493, 2495, 2519, 2529.
- C) Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.)
Nr. 6282, 6338.
- D) Evamir-i Maliye Defterleri (EVM.d.)
Nr. 26318, 26298.
- E) Meşihat Defterleri- Afyonkarahisar Şer'iyye Defterleri (AŞS.)
Nr. 546.

II. Araştırma ve İncelemeler

- Akgündüz, A. (1190). *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri I*. İstanbul: Hilal Matbaası.
- Barkan, Ö. L. (1943). *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda zirai ekonominin hukuki ve malî esasları, kanunlar*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Çakır, B. (2003). *Osmanlı mukataa sistemi XVI- XVIII. yüzyıl*. İstanbul: Kitabevi Yayını.

- Emecen, F. (1992). Bedel. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 5, ss. 301). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Emecen, F. (1989). *XVI. asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ERÖZ, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Faroqhi, S. (1988). *Onyedinci yüzyılın ikinci yarısında devecilik ve Anadolu göçebelere (Danışmendli Mukataası)*. IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Genç, M. (2006). Mukataa. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 31, ss. 129-132). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Genç, M., Özvar, E. (Ed.). (2006). *Osmanlı maliyesi: Kurumlar ve bütçeler I*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Güçer, L. (1964). *XVI –XVII. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*. İstanbul: Sermet Matbaası.
- Gündüz, T. (2019). *Danışmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İŞBİLİR, Ömer. (2003). Mekkâre. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. (Cilt.28, ss. 454, 455). İstanbul: TDV. İslam Araştırmaları Merkezi.
- Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskân teşebbüsü, (1691-1696)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Özaydın, A. (1993). Danışmendliler. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. (Cilt.8, ss. 469-474). İstanbul: TDV. İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özvar, E. (2018). *Osmanlı maliyesinde malikâne uygulaması*. İstanbul: Kitabevi Yayını.
- Söylemez, F. (2007). XVIII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar Maraş ve çevresinde eşkıyalık hareketleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 22, 69-85.
- Söylemez, F. (2011). *Osmanlı Devleti'nde aşiret yönetimi, Rişvan aşireti örneği*. İstanbul: Kitabevi Yayını.
- Söylemez, F. (2019). Osmanlı Devleti'nde konargöçer aşiretlerin iskânına dair Prof. Dr. Ali Aktan Armağanı. *Kimlik Yayınları, Kayseri*.
- Sümer, F. (2012). Türkmen. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi. (Cilt. 41, ss. 607-611).
- Sümer, F. (2013). Yörükler. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 8, ss. 469-474). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Şahin, İlhan. (1995). XVI. yüzyılda Osmanlı Anadolu'su göçebelilerinin idari ve sosyal yapısı. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Münir Aktepe'ye armağan. İstanbul: 253-264.
- Tabakoğlu, A. (2007). Öşür. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 34, ss. 100-103). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Tunçdilek, N. (1967). *Türkiye iskân coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, M. Z. (2007). XVII. yüzyılı sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında Danışmendli cemaati ve Denizli yöresindeki durumları. Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, PA.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi, Denizli.
- Yınanç, M. H. (1963). Danışmendliler. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 3, ss. 468-479). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.